

Lehen literatura aldizkari heterodoxo autonomoa: *Igela*

Amaia ELIZALDE ESTENAGA
Euskal Herriko Unibertsitatea, UPV/EHU

XX. mendearen bigarren erdian aurrera egin ahala eta euskal literatura arnagune zenbaitetan biziberritzen hasia zenean, *Igela. Euskal heterodoxoen errebista* (1962-1963) sortu zuten Parisen Jon Mirandek (1925-1972) eta Txomin Peillenek (1932-2022). Euskal literaturaren historiek jasotzen duten bezala (Olaziregi, 2002; Aldekoa, 2008), Hego Euskal Herrian frankismoak euskal letrei ezarritako errepresioaren ostean, lehenik erbestean eta geroago Hego Euskal Herrian hasi ziren literatura berpizteko egiturak eraikitzen. Horietan erabakigarrienak literatura aldizkariak izan ziren, Donostiako *Eganez* gain Guatemalako *Euzko-Gogoa* (1950-1959) izan zen bereziki garrantzitsua, ‘50etako literatura taldea’ edo ‘heterodoxoen belaunaldi’ izendatu denaren (Olaziregi, 2002; Kortazar, 2003; Aldekoa, 2008 eta abar) literatura periferikoaren agerleku izan baitziren. Orduan hasi ziren idazten gerora euskal literaturaren izen garrantzitsu bilakatuko ziren zenbait, hala nola, Jose Luis Alvarez Emparanza “Txillar-degi” (1929-2012), Gabriel Aresti (1933-1975), Federico Krutwig (1921-1998), Txomin Peillen eta Jon Mirande. Horien asmoa euskal literatura berritzea zen, forma nahiz funtsari zegokionez eta bakoitzak bere modura eta utzi zitzaion heinean egin zuen.

Aipatutako literatura aldizkariak euskal literatura berpizte eta berritzeko asmoz martxan jarri baziren ere, horrek ez du esan nahi argitaratu zitekeenak mugarik ez zeukanik. Euskal Herri kontinental nahiz penintsularrean zentsura ideologikoaren mugak ugariak ziren eta horren erantzuleetako bat baino ez zen Espainiako estatuaren aparatu zentsore instituzionala (Elizalde, 2018a, 2018b, 2020). Ipar Euskal Herrian baziren

aldizkariak, baina Elizarekin lotura zuzena izanik, bertan argitaratu zitezkeenek moral kristau katolikoaren muga moralarekin bat egin behar zuten. Horiek horrela, garaian sortu ziren aukera berrien jantziek ez zieten idazle heterodoxoei beti ongi ematen eta oihaletan ezin kabituta, horiek hautsi eta patroï propiotik abiatzea erabaki zuten Jon Mirandek eta Txomin Peillenek *Igela* aldizkaria sortuz. Azken horrek garaiko idazlearen begiradatik egoera hertsia haren testigantza utzi digu:

Parisen 1962ko otsailean argitaratu zen *Igela* aldizkaria. Bi paristarrek, bi hiritarrek, humorezko aldizkari bat sortu zuten Jon Mirandek eta Txomin Peillenek. Jon, garaiko ausartegiz, beste aldizkarietan libreki ezin argitaratuz, errebista heterodoxo horretan bi urteez idatzi zuten. Urte haietan *Euzko Gogoa*, *Jakin*, *Karmel* eta *Egan*, ez zen beste aldizkariarik? Hegoaldean aldizkariaren erredakzioa, euskaldunen, frankisten eta elizaren zentsurengatik oso hertsia zen. Iparraldean, garai haietan ezkertiarrek ez baitziren euskaraz arduratzen, euskal aldizkariak apai-zen eskuetan zeuden (*Gure Herria*, *Herria*, *Ezkila*). Baionara etorri zenean *Euzko Gogoan* Mirande eta bioi artikuluak baztertu zizkiguten; Donostian Mitxelenak idatzi ezin zela edozer argitaratu hala nola zatika ere Jon Miranderen eleberria *Eganen*, bestela akabo aldizkaria (Peillen, 2014, 185. or.).

Peillenek denborak ematen duen ikuspegi panoramiko hori ongi osatzen dute garaiko zentsura giroaz Miranderen gutunetan irakur daitezkeen iruzkinak. Iturri horren bidez idatz zitezkeena mugatzen zuten indar zentsoreen askoz esperientzia intimoago baten berri jaso dezakegu. Ezintasunaren unean bertan idazleak sentitzen eta pentsatzen zuenari buruzkoak aztertuta, besteak beste, ikus daiteke Mirandek bazuela beste literatura sistemen berri, baita horietan zentsuraren dialektikaren muga nolakotasunarena ere. Jon Etxaide adiskideari 1956ko irailaren 10ean idatzitako gutunean interesgarria da bere idazle bizipen subjektiboa eta sistema ezberdinen arteko ariketa konparatiboa nola uztartzen dituen, euskal literatura sistemaren atmosfera itogarria salatuz:

Munduko erri geienetan, idazleak bere ustearen araura mintzatzeko zuzena dauka, naiz ta beste jende geienek haren asmoak gaitz-eritziko dituzten, imoralak edo zoroak direlakoan; ez Euskalerrian ordea. Mintzatzeko libertate gehiago ba zegoen Hitler'en Alemanian gure errian baño; eta dena dela orduan beren errian debekatuta zeuden aleman idazleek erbestean idatz zezaketan (Mann, Freud eta beste askok egin duten bezela). Alaber gertatzen da idazle rusoeekin. Bainan Euskaldun gutxiz geienek beren fanatismo muga-gabekoa orotan berekin dakarte naiz Euskalerrian dauden (bi alderdietan), naiz erbeste batean. Ikuspun-

tu oratik ia bakarrak gaude mundu guztian; irlandarrak baizik ez ditut ezagu-tzen guri urbiltzen zaizkigunak —eta orrengatik, ain zuzen, Liam O’Flaherty bezelako idazle andi andi batek, mundo guztian famatua denak, bere lan aintienak (ala nola *The Puritan*) ingelesez idatzi bear izan ditu, gaelikoz idazle onenetakoa izan arren.

Nik ez dut geiago uste euskaldunak sekula aldatuko direnik; eta dena dela aserik nago iñork iñon onartzen ez dituen irakurgaiak idazteaz, ene errikideen aitzineritzien kontra dijoazelako (niretzako, eta orain pentsatzen dudan araura, beintzat, *aitzin-eritziak* direnak). Egia da oraingo Frantzia ere —emen ere general bat gobernuko buru dugun ezkeromintzatzeko libertatea txikitzen ari zaigula... eta orain, Europa guztian, tolerantzia geiena erakusten duen erria Sartaldeko Alemania da! Damu dut ez baitakit alemanera aski ontsa artan literaturako lanak ontzeko (Mirande, 1995, 161-163. or.).

Ezintasun egoera horrek bultzatuta abiatu zuten *Igela* aldizkariaren ekimena Mirandek eta Peillenek.

***Igela* aldizkaria, animalia autonomoa**

Bi idazle paristar gazteek ez zituzten ausaz aukeratu aldizkariaren gaia eta doinua, ezta ikur gisako igela ere. Literatura aldizkari bat izango zela erabakitakoan, Peillenen hitzetan, bi idazleek zeukaten argi doinuak umorezkoa, satirikoa behar zuela izan, “erabaki zuten herri baten heldutasunerako bere buruaz iseka eta nausa egitea beharrezko zela, ezen diktaduretan ere egiten baitzen, bestalde, horretarako satira zela bidea” (2014, 189. or.). Zabalak (2022) aipatzen duen bezala, “zabaltzen ari ziren bidea euskal kulturarentzat onuragarria eta beharrezkoa zela iritzita” egin zituzten hautu horiek.

Euren ‘heterodoxia’ ortodoxia katolikoarekiko kontrajarria zen eta, termino hori hautatu zutenean, buruan zeuzkaten “bai Belatar eta Ezpondatar protestanteak, bai Egiategi erreformista, bai Chaho antiklerikala, ahaztu gabe pikareska herrikoia” (189). Era berean, Peillenek nabarmentzen du ez zutela “burges elitismorik” egin nahi eta Herri literatura asko txertatu zutela aldizkarian.

Beraien asmoez gain, beste literatura eremuetako literatura aldizkari berri bazuten Mirandek eta Peillenek, eta eredu gisa hartu zituztenez tariko batzuek animalia bat zuten ikur. Hori bera egitea erabaki zuten haiek ere, begiz jotako eredu errusiar, espainiar, frantziar eta estatubatuarren gisara. Honela azaltzen ditu Peillenek euren hautua eta eraginak:

Zergatik satira aldizkaria, eta ez pentsamendu edo filosofiazkoa, edo historiakoa, edo filosofiazkoa? Mirandek Peilleni esan zion euskaraz filosofia hiztegia ez zela nahikoa garatua horretarako eta hark erantzun bera gazteegi zela filosofo izateko. Aldizkari honen egitea Jon Miranderi eskaini zion Txominek, errusiar lagun batek Moskuko *Krokodilia* erakutsi ziolako, Mirandek *La Codorniz* Madrilgoa, eta *Mad* Estatu Batuarra jaso zituen. Eta ongi ezagutzen baitzituzten Frantziako *Le Canard Enchaîné* eta *Rivarol* aztertu. Besteen gisa animalia bat hautatu zuten bi paristarrek eta ahoa zabal zabalik badirudi igelak barre egiten duelako eta igelak erlijio litania bat bezala kantatzen dutelako *Igela* izena aukeratu zuten. (189).

Baina *Igela* zerbaitek bereizten bazuen, hori bere autonomia zen, autonomia ekonomikoa. *Egan*, instituzio bati lotutako aldizkaria zen heinean, lotuago eta baldintzatuago zegoen. Bestalde, ildo editoriala Mirandek eta Peillenek eurek hautatzen zuten, ez zuten delako botere baten zentsura dialektikaren mugez larritu beharrik. Horixe izan zen aldizkaria abiatzeko arrazoi nagusia, Andima Ibiñagabeitia, Aingeru Irigaray, Juan San Martin eta Federico Krutwig gogaideen laguntza eta bultzadarekin (Peillen, 2014, 188-189. or.). Autonomia ekonomiko horren txanponak, ordea, bazuen bere alde negatiboa: prekarietatea. Harpidedunen ekarpekin eta eurek jarritakoarekin atera zituzten argitaratutako sei aleak, baina horrekin ez zen aski aldizkariak aurrera egin zezan. Peillenek xeheki deskribatzen ditu hasieratik *Igelak* batetik eta bestetik jasotako kritikak eta, espero izatekoa zenez, jarraitzaile kopurua ez zen berehala hazi:

Peillenek ez ditu ahaztu garai haietan harpidedun izan zituen, Iparraldeko bizpalauak hala nola Jean Haritschelhar edo Beñat Possompès eta hegoaldeko hogeita batak. Subentziorik gabe *Igela* diru galtzen ari zen eta honela ezin zen itxuraz hobetu. Gure *Igela*, gure ugarazia, gure txantxikua euli gabez hil zen. (195).

Igelaren itzal luzea

Jaio zen unean aldizkariak jarraitzaile gutxi eta bizi laburra izan bazituen ere, itzal luzea utzi du arrazoi askorengatik. Batetik, periferiatik eta heterodoxiatik sortutako euskal literatura idatziaren lehen ekimen modernoan izan zelako, are gehiago aldizkarietz ari garela. Bestetik, dauden egituretan kabitzen ez denaren ekintzailetasuna eta egitura horiek behartzen dituzten indarrekiko autonomia saihesteko eredu edo aurrekari izan zelako.

Hain zuzen ere, 70eko hamarkadaren bigarren erdian azaleratuko zen periferia heterodoxo berriak erreferente gisa izango zuen Miranderen idazletza, neurri handi batean. 50etako heterodoxoen antzerako tesuinguru hertsia hautematen zuten 70etako idazle gazteek eta, Sarriornandiak (1988) azaltzen duen bezala, muga moral eta estetikoak hausteko nahi horretan identifikatu ziren idazle paristarrarekin:

Gogoratzen diat orain hi Deustuko unibertsitate usain kanonikoko haretan hi Kattalin irakurriaz erdikantatzen. Bagenizkian Jon Mirande laket izateko arrazoiak: bere kalitate literarioagatik, bere modernitateagatik, bere heterodoxiagatik, bere pertsonalitatea korrontearen kontra frogatu zuen kemenagatik. Ez genian bere ideologiagatik maite [...] Orduan, debeku politiko eta ostrazismo moralen giro haren kontestuan, Jon Miranderen obra postumoa originala, ausarta, imitaezina zuan. (134).

Ez da kasualitatea periferia horiek azaleratzeko talde proiektu autonomo gisa literatura aldizkariak erabiltzea eta bertan Miranderi erreferentzia zuzenak egitea, *Ustelan* bereziki (Elizalde, 2024). *Igela* aldizkariarekiko identifikazioa eta begirunea Hordago argitaletxe jaioberriak 1979an egindako berrargitalpenak ere uzten du agerian. Garai hartako “mirandismo” (Elizalde, 2018a, 2024) dei genezakeen horren baitan, Mirandek eta Peillenek adierazpen literarioaren baitan askatasun intelektuala garatu ahal izateko jarraitutako estrategia bere egin zuen belaunaldi gazteak, aurrekaria eredutzat hartuz: proposamen literario heterodoxo garatzeko literatura aldizkari autonomoa. Peillenek (2014) berak ere, urteek emandako distantziarekin 70etan sortzen hasi ziren literatura aldizkariak *Igelarekiko* ziren segida argi identifikatu zuten:

Orain, *Igela* irakurtzen denean ordukoen ezinikusia nekez ulertzen da: jakina, Euskal Herrian *maketoak*, *koreanoak* larrutzen zirelarik *Igelan* abertzaleak, apaizak, burgesak, folklokeria zarramikatu zituzten; ondoren, gazteek euskal gizartea garrazki karrakatuko zuten, hasiz *Potttekin*, *Susarekin* apur bat, gogorkiango *Napartheidekin* eta ezin gogorkiango *Ostiela* eta besteekin. Baina, gure aldizkaria baino askoz hobeki eta giro askeago batean ausartago izan dira. Agertu zirenean batzuk *Igela* agurea agurtu zuten. (197).

Igela aldizkaria bere garaiko literatura-periferia heterodoxoenaren agerleku funtzioa betetzeaz gain, ondorengo idazle belaunaldiko periferia literarioentzat inspirazio iturri ere izan zen, ez soilik eduki mailan, baita era autonomoan argitaratu ahal izateko egitura eredu gisa ere.

Bibliografia

- Aldekoa, I. (2008). *Euskal literaturaren historia*. Donostia: Erein.
- Elizalde, A. (2018a). *Jon Miranderen Haur besoetakoa (1970), modernitate ukatua*. Doktorego tesia. Euskal Herriko Unibertsitatea eta Université Bordeaux-Montaigne. <<https://addi.ehu.es/handle/10810/32629>>, [2024.05.17].
- Elizalde, A. (2018b). Zentsura ikasketak euskal literaturan: mugak zabalteko beharraz. Jon Miranderen kasua abiapuntu. *Euskera*, 63 (2-2), 239-268.
- Elizalde, A. (2020). La memoria de la censura franquista en el marco académico ibérico: Crítica desde una perspectiva vasca. In M.J. Olaziregi & L. Otaegi (arg.), *Censura y Literatura. Memorias Contestadas* (305-322. or.). Berlin: Peter Lang Publishing Group.
- Elizalde, A. (2024). "Mirandismoa" Joseba Sarrionandia gaztearen garai literarioan eta bere poetikan. In N. Eizagirre & M. Ayerbe (arg.), *Joseba Sarrionandiaren literatura: bitakora kaiera*. Bilbo: Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua (prentsan).
- Kortazar, J. (2003). *Euskal Literatura XX. mendean*. Zaragoza: Prames.
- Olaziregi, M.J. (2002). *Euskal eleberraren historia*. Labayru Ikastegia-Amorebieta-Etxanoko Udala.
- Peillen, Tx. (2014). *Igela* aldizkariak: euskaldun heterodoxoen errebista. *RIEV*, 59-1, 185-199.
- Sarrionandia, J. (1988). *Marginalia*. Donostia: Elkar.
- Zabala, J.L. (2022). 'Igela' aldizkaria, umezurtz baina ez ahaztua. <<https://idazleak.eus/eu/uberan/39-igela-39-aldizkaria-umezurtz-baina-ez-ahaztua>>, [2024.05.17].